

УДК 159.9 ББК 88.3

Володимир Хомик

ФАКТОР МЕЖІ В РОЗВИТКУ ІДЕНТИЧНОСТІ ЮНАКІВ У СИТУАЦІЯХ, ЩО ПРОВОКУЮТЬ НА АГРЕСІЮ

Теза цієї статті полягає в тому, що індивід перебуває під владою різних логік, і юнацька агресія залежить від стадії розвитку ідентичності чи епістемологічної недостатності, яка чинить тиск на його спосіб смислотворення. Водночас реверсії юнаків у різні метамотиваційні стани на кожній стадії розвитку ідентичності характеризуються особливими поєднаннями цих станів, що диференціюють провокуючі епізоди, в яких вони потокають своїм слабощам – спонукам до агресії, від тих епізодів, в яких юнаки чинять опір цим спонукам і стримують бажання битися. Юнак є внутрішньо суперечливим і в одній ситуації може ідентифікувати себе з одними мотивами, а в іншій ситуації ідентифікувати себе з іншими мотивами.

Ключові слова: агресія, імперіальна, міжособистісна, господарська ідентичність, психологічна межа, метамотиваційні стани.

Феномен юнацької агресії вітчизняні дослідники намагаються тлумачити мовою тривожності [В. Крайнюк], засвоєння негативістської культури [С. Шебанова], впливу соціального середовища на поведінку [Г. Гайдукевич], пустощів [Січкара]. У своїх інтерпретаціях вони нехтують тими специфічно юнацькими формами, яких набуває агресія. Проте центральним новоутворенням юнацького віку є ідентичність. Поданий у нашому дослідженні аналіз зосереджений на актуальному питанні, як емпірично розпізнані в агресивних юнаків психологічні характеристики можуть трактуватися крізь призму конструктивно-розвивальної теорії ідентичності [Кеган, 1982, 1994] з метою встановлення значення психологічних меж між "я" та "не-я" у спричиненні агресії. Це опитування з'ясувало певні способи, якими юнаки здійснюють інтерпретації й справляються зі стресами та напруженнями у перехідний від дитинства до дорослості період свого життєвого шляху. Мета дослідження полягала у встановленні залежності між схильністю юнаків до агресії та стадіями розвитку їх ідентичності (в її епістемологічному вияві), в рамках яких найчастіше чиниться її ініціювання.

Ми проводили "Суб'єкт-об'єктне інтерв'ю" [Лахай, Сувайн, Кеган і інші, 1988] для отримання даних про я-структури тих учнів, що оцінювалися здатними конструювати свої "я" й переживання в рамках імперіальної [стадія 2], міжособистісної [стадія 3] і господарської [стадія 4] ер розвитку ідентичності. З юнаками експериментальної та контрастної вибірок проводилося так само "Інтерв'ю метамотиваційних станів" [О'Коннелл, Геркович та ін., 1991], адаптоване автором, щоб мати статистичні підстави для володіння даними про рефлексію мотиваційного "колориту" особистих переживань юнаків у ситуаціях, які провокували агресію. Крім того, вони заповнили шкали пошуку активації, уникання активації й збудливості з "Профілю мотиваційного стилю" [Аптер, Меллоувс, Вільямс, 1998] реверсивної [Аптер, 1989], графік оцінювання п'я-

тирічних інтервалів життя [Головаха, Кронік, 1984]. Вибірку дослідження склав 151 респондент, як із схильних, так і не схильних до агресії юнаків.

Метамотиваційні стани [Аптер, 1993, с. 38] об'єднуються з тим епістемологічним ладом, на якому люди конструюють власні психологічні межі, щоб захищати і підтримувати своє чуття "я", і який має стосунок до підтримування чуття зв'язаності або відокремленості від інших. Як тільки з'являється усвідомлення когось-небудь як *інакшого*, іншого, ніж я, який є 'не-я', відразу між ними в свідомості прокладається психологічна межа [Попп, 1993, с. 30]. Людина є змушеною натрапляти на останню межу свого розуміння і надає цьому усвідомленню завершального значення. Якість межі створюється своєрідним переживанням *різниці* і вона дещо увічне, продовжує надовго це відчуття різниці та відокремленості або чуття з'єднання, зв'язаності між двома індивідами. Континуум можливих якостей виявів суб'єкт-об'єктних меж становить стиль межі. Цей параметр складається з *проникності/непроникності* межі [Ландіс, 1970] і *гнучкості* межі [Попп, 1993]. *Проникність* стосується того, наскільки відкрита чи закрита межа між "я" та іншим, або між частинами "я" і частинами іншого й між тим, що править за **суб'єкта**, й тим, що править за **об'єкта**. *Гнучкість* має відношення до амплітуди можливого "коливання", зміни або мінливості у регуляції проникності межі – наскільки багато, повно індивід може відкривати або закривати в своєму звичайному (характерному, типовому) ступеневі проникності власної границі [Попп, 1993, с. 38]. Вона невід'язна від здатності індивіда здійснювати регуляцію або пристосування проникності своїх психологічних меж і спонукається контекстом [Попп, 1989, 1993]. Люди коливаються між проникністю і непроникністю. Гнучкість тримає "я" у сенсі забезпечення його дужчою або слабшою охороною від впливу деяких зовнішніх сил або від витoku "матеріалу" зі свого внутрішнього світу. Індивід володіє психологічним усвідомленням і здатністю давати визначення, дефініцію ситуації, щоб розпізнавати в ній приховану безпеку чи загрозу невід'язно від власної уразливості й допустимих рівнів толерантності і щоб регулювати проникність своїх меж у відповідності зі своїм розумінням [Попп, 1993, с.42]. *Проникні межі* характеризуються "вільним" режимом, потоком обмінів впливами й потугами зі зсередини "я" назовні, а також навпаки – ззовні у всередину "я". Характеристика *непроникним межам* могла би даватися на прикладі людини, яка не дозволяє більшій частині чого-небудь або когось-небудь "впускати" у себе чи "випускати" з себе. Зауважуючи, що на індивідуальні відмінності у межах варто сподіватися, К. Левін писав: "Те, наскільки вагомо навколишнє середовище чинить вплив на індивіда, визначається (окремо від дії структури і сил ситуації) функціональною *міцністю меж* між індивідом і середовищем" [К. Левін, 1935, с. 107]. У свою чергу, функціональна міцність межі між "его" індивіда та навколишнім середовищем залежить "...не тільки від віку, але й від його індивідуальних характеристик" [с. 108]. Прокладання функціонально міцної, непросяжної, непро-

никої психологічної межі "я" в метафоричному сенсі подібне до виготовлення плащової тканини, яку треба зробити водонепроникною, витривалою і стійкою супроти атмосферних впливів.

Ми робимо припущення, що за такі індивідуальні характеристики особистості в ситуаціях контролю чи відсутності контролю з боку юнака над власною агресією правлять феноменологічні переживання ним *убезпечення охорони, свободи, об'єктивування і злиття* [Антер, 1993] та епістемологічна складність розвиненості межі "я" [Кеган, 1982, 1994], які визначають "мозаїку" чи розмаїття чуття психологічних меж між собою та іншим. Небезпека пов'язана зі зміною конфігурацій меж. Мотиваційно оснащені юнаки – це ті, хто всупереч провокуванню, підбуренню до агресії, ризикові небезпеки, в змозі гнучко змінювати свої рамки свідомого сприймання і переживання ситуації та легко виконувати раціональні реверсії від одного на протилежний стан і це приносить потрібний їм ефект. Можливо, існує *функціональна схожість* між метамотиваційними станами і логікою суб'єкт-об'єктних стадій ["порядків свідомості", епох епістемологічного розвитку, активності смислотворення] індивіда, реверсіями і гнучкістю його психологічних меж. Кожна стадія розвитку ідентичності має свою власну вбудовану частку мотивації, своє "утримання", – як висловився Жан П'яже [1952], тобто узаasadнює, обґрунтовує забезпечення підтримки людських потреб у ситуації, має свої "аліменти", подаяння, на які особистість психологічно існує й утримується. Інакше мовлячи, кожен мотиваційний стан інколи може стати метою самою в собі, залежно від її "я". Існує сенс аналізувати поєднані вияви розвитку юнацької ідентичності й метамотиваційних станів у ситуаціях агресії та окремо в ситуаціях стримування від агресії індивіда та перевірити той ефект, який вони справляють психологічними межами "я". Юнака часом штовхає на шлях агресії суміщене з мотивацією, почуттями та конструюванням смислів зміщене, зсунуте чи навіть порушене ними усвідомлення дійсності в стресових умовах. За визначенням М.М. Бахтіна, особистість завжди перебуває "на межі", а культура співіснування з іншими людьми є насамперед культурою взаємодії "меж". Через те конфлікти можна розглядати як одну з природних форм міжособистісної взаємодії символічних чи психологічних меж.

Ідентичність – це той епістемологічний лад, в якому особистість знає, хто вона є, її манера творення смислу суб'єктивних переживань себе і світу, упорядкування його, від якого себе не відділяє. Агресія, ймовірно, частково залежить від того, як юнаки власною системою усвідомлення, розуміння санкціонують себе, надають собі шкідливих "повноважень" чи, навпаки, нею стримуються (знаходить свій вияв їх заперечна свобода *non facere*), обмежують себе в умисному застосуванні насильницьких дій на власний розсуд. Контури чи форми знань людиною себе та інших завжди припускають наявність певної межі. Ідея розмежування й протистояння зазвичай психологічно дається людині значно простіше, ніж ідея зв'язаності й зближення з іншими. Варто берегти те, щоб воля вираження юнаків мала простір, широту імпровізації. Одноча-

сно свобода юнаків як нестримування, безмежність у здатності протиставитися іншим дає відчуття себе.

Згідно з теорією Р. Кегана, ідентичність *імперіальної стадії* в своєму самовизначенні чи узаконеннях дій опирається на дуже конкретне чуття "я" та усвідомлення через опис доволі конкретних ознак на кшталт конституції тіла (зріст, колір, довжина волосся, колір очей, врода обличчя тощо), своїх "намацальних" інтересів, бажань, потреб, зримих, чуттєво знаних якостей людської істоти або, скажімо, чим подобається молодій людині займатися, де вона живе, скільки їй років – це ознаки самовизначення. Все в усвідомленні є дуже конкретним, "інтердивідуальним" [Жирар Р.], тобто роз'єднаним, поділеним межами, класифікованим категоріями, не має з іншими нічого спільного, спільних поглядів, і немає зовсім нічого абстрактного в розумінні, знанні себе і світу [Кеган, 1994]. В міжособистісній площині думки та почуття значущих інших усвідомлюються і трактуються лише як засоби чи перешкоди на шляху до досягнення власних цілей "я".

Ідентичність особистості на *міжособистісній стадії* конструюється з матеріалу, який "снується, тчється з такої павутини": як інші люди про неї думають, трактують, оцінюють. Людина набуває свого смислу, чуття ідентичності й самовизначення з точок зору, поглядів, думок значущих інших або деякої іншого різновиду екстернальної сили чи зовнішнього "атмосферного впливу", від яких не може відділити своє "я", наприклад, релігії, політичної позиції, національної ідеології, з репрезентаторами яких вона йде одним курсом, життєвим шляхом й заодно. Її "я" визначається якраз їхніми перспективами.

На *господарській стадії* особистість конструює свою ідентичність, засновану на її самостійних, власних стандартах, значеннях і *пріоритетах* [Попп, 1993], що вона вільно творить як урядувальну або володарюючу адміністрацію "я". Настає час доходити ладу і жити своїм розумом, самостійно творити смисли подій як спосіб самовизначення. Вона ставиться до міжособистісних стосунків як творець нових форм, власник свого внутрішнього психологічного "господарства" з його самобутніми візіями, цінностями.

Коли епістемологічна і структурно-феноменологічні рівні аналізу розглядаються у тандемі, дослідження меж стає досконалішим і складнішим. Мотиваційні сили особистості тісно переплітаються з силами її ідентичності.

Що становить собою ця неіснуюча перебільшена загроза або усвідомлення юнаком "можливостей тривоги"? Не дійсна шкода, а ймовірність шкоди, не об'єктивна небезпека, а суб'єктивне усвідомлення ризику наразитися на небезпеку, не справжня травма, а можливість травми, не суцільна агресія, а провокування, спокуса, підбурювання, спонукання до агресії – ось що має вагу і значення для цих юнаків. Через те буде своєчасно зупинити агресію як форму самоосуду і саморозправи в той момент, коли вони лише наготові битися: як заданість, а не даність. Належить відводити агресію якнайраніше і з огляду на це в юнацьку сві-

домість вкраплюється необхідність рентабельних реверсій, тобто своєчасного обертання мотиваційного стану на протилежний, щоб справу повернути на ліпше.

Наші емпіричні результати виявили: існують переконливі докази того, що респонденти всіх вибірок, коли опиняються в ситуаціях провокування агресії, найчастіше перебувають у стані уникання активації, тобто прагнуть досягати суб'єктивного переживання відносно слабкої напруженості, спокою $\chi^2 [N = 32] = 18,270, p < 0,01$. Цей мотиваційний стан, в якому віддається перевага слабкому рівню збудження і який виділяється серед інших своїми істотними кількісно-частотними показниками, в таких агресивних обставинах збурення ними ніколи не обертався в дійсність, життя. Замість того, щоб бути безризиковними, розслабленими й стихійними, молоді люди в дійсності були підготовленими до будь-якої несподіванки, ніби стояли на сторожі й пильно охороняли себе супроти загроз, вмикаючи власну систему "аварійної сигналізації". Ступінь розбіжності між тими суб'єктивними станами відчутної активації, які дійсно, *de facto* переживали, та бажаним-жаданим униканням емоційної активації, зайвого, непотрібного їм ризику, був значним. Емоційна активація залежить від серйозності усвідомлюваної юнаком загрози для себе та інших обставин збурення і є доволі інтенсивною та напруженою. Коли між ними з'являлася значна невідповідність і розбіжність, в юнаків у ситуаціях агресивних дій внутрішньо відчувалася посилена тривога. Емоційна активація в цих агресивних епізодах життя у більшості випадків досягала свого апогею, була сильною, напруженою, респонденти "легко збудливі", і тому сила їх переживання тривоги подвоюється, потроюється. Вони набули такого різновиду досвіду: сильна активація їм не до вподоби і тримає їх у тривожному напруженні з неприємним гедоністичним тоном. Через те ситуації, що характеризуються посиленою відчутною активацією, прискорюють юнацьку агресію.

Непевні загрози, які викликають стихійну тривогу тоді, коли молоді люди наражаються на небезпеку, мають тенденцію доводити юнаків до бездумної поведінкової стихії. "У кінцевому підсумку тривога – це всього-на-всього усвідомлення ймовірності тривоги" [Фройд, с. 125-126]. Вона часто викликається не дійсними фактами, але "можливістями", ймовірностями, готовністю, тобто неіснуючими, цілком примарними загрозами. Отже, низький поріг чутливості до нереальної загрози, ризик, що шкода заподіється в ситуації підбурення респондентів до агресії, викликається переживанням ними стану уникання емоційної активації. Водночас те, що оминається, є деколи чимось потенційно цінним для розвитку юнака, внаслідок чого він стає психологічно збідненішим.

Відсутність охоронного обрамлення спокою в свідомості у цьому стані означає, що психологічна межа, яка служить для того, щоб захищати юнака від небезпеки, немов розподільча лінія демаркації, що розмежовує зону психологічної небезпеки та зону психологічної травми [Аптер, 1992, с. 24], є проникною для усвідомлення майбутнього "можливого" заподіяння шкоди, ймовірної кривди, спричинення болю, "спов-

зання в прірву", коли втручання ззовні ним не заохочується. Він через те не раз виконував роль тривожного охоронця себе в нібито небезпечних ситуаціях. Але йому деколи необхідно бачити себе також і в протилежній ролі – ролі безпечно захищеного в своїм переживанні "святого спокою". Нерідко такої ролі для виконання в юнака, на жаль, бракує, тобто існує дефіцит невипробуваного, замало пережитого чи майже зовсім непережитого в минулому такого аспекту мета-мотиваційних ресурсів.

Емпіричні дані свідчать, що реверсії зі станів уникання збудження на стани пошуку збудження, убезпечення від загрози в цих епізодах насильства є вельми поодинокими мотиваційними уривками і більшість юнаків метамотиваційно "застряли" у стані уникання активації, тобто, згідно з реверсивною теорією, мають переживати напруження і протилежне суб'єктивно очікуваному спокійному слабкому збудженню негативне суб'єктивне самопочуття перезбудження. Це схоже на "атрофію в м'язах" метамотивації юнаків біляцільового (*paratelic*), тобто грайливого стану. За обставин загрози для "я", коли хто-небудь чи що-небудь провокує, спонукує їх на агресію, в їх внутрішньому інвентарі метамотиваційних станів якраз біляцільових станів недостатньо і про цих юнаків не можна сказати, що вони "заколисани" жаданим блаженним спокоєм чи тоді привід для тривоги в свідомості гальмується, позаяк убезпечені від того, що гальмується. Навпаки, вони реально переживають збільшувані чи інтенсивні вияви відчутної активації як прикру неприємність, і ці напружені переживання поривчастого неприємного колориту збудження, як ми припускаємо, пов'язані більше з їх минулим, аніж теперішнім часом. Після якого-небудь пережитого в минулому непередбаченого випадку з агресією, ймовірно, людина і далі залишається "замкненою" в архаїчному метамотиваційному стані, насаженому тією або іншою енергією сильного "емоційного заряду". Цей стан-заряд приховано містить у собі деякий потенційний намір, бажання, спонуку на чин. Наміри, які були сформульованими під час емоційно зарядженого інциденту, залишаються протягом тривалого часу продовжувати настирливо існувати. Намір деяким чином діє далі, не припиняє свого впливу зсередини на особистість. Людина надалі залишається перебувати у вимірі того часу, дух якого визначався і диктувався цим наміром, спонукою. Такі інциденти, багаж з минулого часу особистості як невід'ємна частка її актуального теперішнього часу, плавають по поверхні спонук, дрейфують і, мов крижина на воді, під впливом хвиль, вітру, атмосферного впливу пасивно несуться за бурхливою течією, і юнак легко відхиляється від попередньо узятото курсу. Вектор спонуки своєї візії, місії чи відданості він різко повертає у протилежний бік, зокрема, легко "катапультується" знов у вир переживань агресії під впливом першого-ліпшого її збудника – якого-небудь "баламута" власного спокою. Це означає, що на нього знову нахлинули минулі віджилі консервативні, архаїчні інерційні миттевості потрясіння.

За своєю характеристикою психологічна травма – це подія, яка завдає настільки гострий емоційний або фізичний біль, що індивідові вла-

стива схильність здригатися і відкидати, не приймати, а також уникати, відхилити ці непередбачені випадки *post factum*, не визнаючи і не дозволяючи собі їх усвідомлювати та здавати собі справу в них, тобто, коли мислити категоріями Фрейда, їх витіснити [Френч, Харріс, 1999 [www.org.tip]]. Суть витіснення полягає у функції нехтування і втримування чого-небудь поза свідомістю. Це придушення, недопущення до свідомості матеріалу, що травмує, бо якби він опинився у свідомості, то викликав би несамовиту тривогу, вину, емоційний біль. Таку психологічну перипетію робить травмою саме уникання, а не її "об'єктивний" чи справедливий опис. Це уникання якраз того емоційного збудження, що викликається чесним, правдивим, моральним усвідомленням критичних обставин, наприклад, епізоду агресії. Через те віктимізована людина зостається в полоні свого емоційного заряду й перебуває під сильним емоційним впливом ятрущого спогаду, незникальних слідів афекту, що асоціюється з певними когніціями. Отже, пережита нова непередбачена подія, що одним індивідом відчувається як провокативна і кидає йому виклик, може для іншого (який у ставленні до себе потребує підвищеного такту, делікатності, щоб запобігти напрузі) бути здатною спричинити в нього травму. Бо те, що для одних є свободою, для інших є обмеженням й емоційним болем. Врешті-решт це залежить від їх ідентичності, відданості, того, що для них є кульмінаційним, межовим та остаточним у розумінні іншої людини. Той, для кого цей епізод просто виклик, має змогу продовжувати залишатися і далі з ним й опанувати його. Той, хто переживає його як загрозу для "я", небезпеку і травму, на деякий час втрачає своє охоронне обрамлення у свідомості переживання спокою, у нього блокується протилежний біляцільовий *paratelic* стан. Заблоковані події-травматизатори у протилежному випадку могли би провокувати юнака на ще дужчу тривогу. Психологічна травма означає, що його брав шок такої велетенської сили, що чуття біляцільової грайливості особистості, принаймні, тимчасово, не готове для своєї активізації, а перевертання з цільового стану на протилежний вельми експресивний біляцільовий стан було неймовірним бажанням, мотивацією чи реверсією. Емоційний заряд, шалена емоційна активація викликаються непозбутньою психологічною травмою, яка грає роль побільшуваного могутнього підсилювача тривоги. В цей момент психологічна межа між я та "не-я", можливо, стає проникнішою, опускаючи рівень порогу чутливості до впливу подразника агресії нижче, помітно змінює сензитивність до зовнішніх виявів "не-я", коли їх толерувати стає важко. Подія-подразник "катапультує" юнака в травматичне переживання, що супроводжується відчуттями, подібними до "*de-ja vu*" [Weinhold, Weinhold, с. 9] і все найгірше психологічне минуле повертається знову в психологічне теперішнє. Тоді трапляється повернення витісненого під маскою тривоги. "Коли спогади минулого залишаються неперевіреними та неопрацьованими, психологічно травмовані індивіди схильні ставати дещо подібними до павловських собак: ледь помітні натяжки, нагадування перетворюються на умовні подразники для повторного переживання здатних лякати лю-

дину почуттів і сприймань, що належать її минулому" [van der Kolk B., McFarlane A., Weisaeth L.]. Травмована людина ніби ніколи не злазить з вартової башти та стоїть на сторожі й охороні у стані підвищеної пильності. Чи навпаки – вона перебуває в "ямі". У контексті причинно-цільової концепції [Е.И.Головаха, А.А.Кроник] в нашому дослідженні психологічними вимірами деформації суб'єктивної картини життєвого шляху особистості як одного з симптомів психологічної травми були різкі перепади оцінок суміжних п'ятирічок – "ями", переживання "прірви" на графіках оцінювання п'ятирічних інтервалів життєвого шляху, цейтнот або вкорочена очікувана тривалість життя, брак піків, вершин, максимальних оцінок п'ятиріч, занижений психологічний вік. Це знаходить свій вияв у "біографічній кризі", порушенні інтегрованості самосвідомості [Ахмеров, с. 20].

Аналіз за допомогою критерію χ^2 -квадрат підтверджує цей емпіричний результат. Кростабуляція, що пов'язує окремі метамотиваційні стани з наявністю або відсутністю психологічної травми, як це видно із графіків оцінювання п'ятирічних інтервалів життєвого шляху юнаків у формі падінь переживань їх емоційної насиченості, виявила значущий зв'язок $\chi^2 [N = 32] = 4,396, p < 0,04$. Існує статистично тісний зв'язок між психологічною травмою та униканням емоційної активації. Одіозна емоція тривоги знаходить своє відображення й вияв у формі "репресивних" дій юнаків стосовно до ровесників, хоча діапазон альтернатив агресивним діям у метамотиваційному стані уникання емоційної активації може бути значно ширшим [Loois], які можуть мотивувати багато дечого і в діях соціально добродійних. Повторні введення в дію юнацької травми за обставин насильства можливі за допомогою простежування її первісних джерел такими процедурами як "послаблення травматичного інциденту" [TIR], "розблокування" [Френч, Харріс, 1999]. Це спосіб, яким індивід може відбути цей відтинок часу і визволити себе від тягаря наміру, – вступити в "лобову атаку", пряму конфронтацію зі здатним травмувати його інцидентом [Френч, Харріс, 1999], повторно пережити цю подію знову і тим самим її обстежуючи, аналізуючи й перевіряючи. Для того, щоб дослідити походження й витoki грубого ставлення до нього, його принизливе меншовартісне трактування себе, відчуття небезпеки стосовно до "я", важливим інструментом може бути ознайомлення з психологічною біографією індивіда з того часу, коли ситуація, яка зараз стала внутрішньою, була спочатку зовнішнім тримаючим його середовищем [А.Кроник]. Це відкриває витіснені ділянки емоційного заряду, ментальні блоки, ефекти деяких ситуацій-збудників, що здатні запускати в хід агресію, і простежування робить психологічну межу юнаків непроникною, як "охоронний щит" (через зміну порядку переживання емоційної активації).

Концентруватися лише на аспекті уникання активації, значить, зосереджуватися тільки на одному маленькому фрагментові цілої "суб'єктивної картини життєвого шляху" [А.Кроник]. Перемістимо спрямування аналітичної уваги на проблему реверсій, інакше мовлячи, перевер-

тання мотивів на протилежні, з яких діють респонденти. Подальший елемент суміші психологічних меж – мотиваційне обрамлення у свідомості переживання бажання свободи, "звільнення з-під правил" конформістсько-негативістської пари мотиваційних станів. Сила провокацій мотивує юнака нехтувати або дотримуватися правил, експектацій, стереотипів, залежно від його стадії розвиненості ідентичності, на якій він перебуває у своїй епістемологічній траєкторії розвитку. Мотивація для застосування умисних чи ненавмисних дій агресії є якісно різною на різних епохах розвитку ідентичності та еволюції смислу.

Визначення чуття "я" серед *імперіальних* юнаків, тобто другої ери розвитку ідентичності, зумовлюється їх убудованістю у таку "культуру, що покликана визнавати ролі" особистості [Kegan, 1982]. Юнак, чие "я" репрезентоване його ролями, може поставитися до загрози своїй репутації дуже серйозно - подібно до загрози власному життю. Юнаки мають схильність доводити до ладу власну самовистачальність, самодостатність через розкривання себе у ролі так званого "пацана". Більшість приписів ролей, правил, якими керовані ці ролі, становить доконечну й остаточну орієнтацію учня. В ситуаціях провокування на агресію він ідентифікує чи тотожнить себе з кінечністю: певною "персоною", ригідним екстернальним чуттям "що тобі годиться робити тоді, якщо ти *крутий пацан*" та не в змозі "жодною мірою відступити назад чи диференціювати себе від цього чуття, що уможливило би йому в тих соціальних ситуаціях почувати себе якомога відповідальнішим" [Попп, 1993]. Здіймаються бурхливі хвилі активізації миттєвих негативістських станів свідомості, коли юнак не в змозі встановити зв'язок між тим, що думають про нього інші та тим, що непокоїть його, або виникає розбіжність між тим, як йому потрібно, щоб інші бачили його таким, яким він зсередини бачить себе, і тим, як інші бачать насправді його в ролях – яке становище посідає в молодечій громаді та її ієрархії. Моменти, коли він стикається з можливістю втрати свого обличчя або "я" в очах опонентів, мають стосунок до незмінних фіксацій на суб'єктивному образі свого тіла (люди на цьому рівні розвиненості нерідко можуть здебільшого тотожнити себе з власним тілом), своїй репутації, вміннях, міркуваннях, пов'язаних з власними інтересами, потребами, прізвиськами. Його смислотворення характеризується переважно обмеженнями у глибині розуміння, справних вміннях, компетенції, ніж злими деструктивними намірами. Якщо молода людина усвідомлює психологічний тиск як істотну загрозу своєму тотожненню з роллю всемогутнього самодостатнього *пацана* та її винятковими прерогативами і правами, яких ця роль надає в громаді юнаків, то вона сприймає пресинг як порушення конфігурації своєї психологічної границі цілісності "я" і в цільовому негативістському стані бажає діяти відповідним чином, щоб убезпечитися з цього боку. Вона застосовує "комісарський" (тобто покликаний змінити значущого іншого, неначе свою креатуру, яка є лише відгомонам, відлунням його "я") категоричний підхід і у негативістському стані нав'язує іншим нові власні правила всупереч тим, що існують. Негативістська метамо-

тивація, що з'являється у контексті особистої імперіальної ідентичності, справляє вплив на те, як переживаються стресові події, коли виникає конфлікт з огляду на суверенітет "я" і "встановленням контролю над своєю огороженою територією особистості" (Краппманн, 1993, стор. 369). Юнаки прагнуть захищати власне "я". У ході контролю над епізодами агресії частота реверсій з негативістського на протилежний конформістський стан (коли діють за всіма правилами ролі або власної культури) була неістотною у представників імперіальної ери розвитку ідентичності. Їхня здатність мотиваційно перевтілюватися не така, якою могла би бути.

На міжособистісній стадії в регулюванні проникності границі для юнаків контекст, мабуть, спричиняє більше, ніж це робить індивід сам, отже, їх чуття рушійної сили (відчуття, що спричиняє або викликає певний стан проникності психологічної границі), здається, бере початок більше ззовні, ніж зсередини індивіда, тобто є більш екстернальним чуттям, ніж інтернальним, і в культурі неформальних стосунків ровесників визначається глобальніше, сприймається синкретично. Індивід тожднить себе з заданим устроєм, системою, культурою, тамтешніми порядками і усвідомлює їх як реальні та вчиняє згоду з ними. Мотивація третьої ери – це здебільшого екстернальна мотивація, коли причина невдоволення та агресії бачиться юнаком суто у зовнішніх "атмосферних впливах", а не внутрішніх обставинах. Річ заходить не про те, що це вибір чи бажання юнака бити свого антагоніста, а радше, що цей протиборець спокушає, провокує його на агресію. Це бажання не має ніякого стосунку до його самовизначення. Це той клас мотивацій, з яким особистість не тожднить себе, навіть якщо вона ці спонуки на агресію виявляє дією й діє згідно з ними. У контексті християнства ці спонуки називаються "спокусами". Особистість не так робить вибір сама, як її "спокушають" робити що-небудь, наприклад, фізично битися. Має місце екстерналізація провини. В цьому разі, певна річ, не маємо права і підстави казати, що юнак невіддатливий на зовнішні впливи, що він витривалий до підбурювань на агресію. Він не є добре натренованим тим, щоб виявляти твердість, непохитність, сталеву волю, непоступливість і намагатися все робити по-своєму. У тих мотивах, з яких діють респонденти, не знаходимо нічого такого, що чим дужче юнаків підбурювати, спонукати на недозволені вчинки агресії, тим більше гордими, непохитними стоїками вони ставали би.

Якість демаркації між "я" і "не-я" пов'язана з тією стороною функціонування особистості, що стосується того, до якої міри вона поконформістськи або по-негативістськи налаштована до правил, норм. Зовнішні директиви, правила, або інтерналізація та ідентифікація з ними слугують агентами впливу, рушійною силою чи фактором для міжособистісного "я", що забезпечують, здійснюють регулювання проникності його психологічної границі з "не-я". Те "я", що визначається міжособистісними стосунками, своїм психологічним контекстом, швидше за все буде сподіватися від цього контексту, щоб він служив йому керівником,

активізатором, "агентом" й диктував, до якої міри впускати чи випускати або встановлювати ступінь відвертості у своїх взаємодіях з іншим [Попп, 1993, с. 209], право чекати на інструкції, вказівки, правила. За такого чуття рушійної сили витік "матеріалу" з внутрішнього світу чи його впуск усередину ззовні є не стільки регуляцією індивідом проникності власної границі, скільки його проникність границі регулює індивіда, тобто границя ним володіє. Якщо важливі значущі інші й інтерналізація їх юнаком - автори його чуття "я", то вони також забезпечують його правилами, нормами та експектаціями. Отже, ми бачимо в агресивних епізодах ритмічне чергування негативістських і конформістських станів. Аналіз епізодів свідчить, що правила інших служать як накази, веління, щоб регулювати непроникність психологічних границь в тих ситуаціях, що провокують юнака на агресію, коли точка зору іншого стає складовим елементом його "я", від якої воно не диференціюється і з якою є злитим. Якщо правила значущих інших спонукають їх почувати себе краще, вони й далі продовжують покликатися на них, намагаючись посилити напругу конфлікту і прагнучи виконати намір атакувати й дати волю власним імпульсам агресії, мотиваційно перевертаючись на конформістський стан $\chi^2[N = 18] = 5,041, p < 0,05$. У такий спосіб дотримуються кодексу агресивності як заборони передбачуваного порядку за всіма тими правилами людей з свого соціального оточення, що не переживаються як обмеження їх особистої свободи. В цій культурній нормі конформізм знаходить свій вияв у бажанні битися, позаяк стримування від агресії кваліфікується як слабкість. Юнак відчуває психологічний дискомфорт, якщо чимось відрізняється від своїх ровесників. Він ніби діє у такт з ними і вступає з ними в таємну змову, позаяк його складність границі така, що ніяк не уможлиблює ще диференціації свого чуття "я" від підпорядкованості психологічному впливові інших. Його границя "я" приєднує у свій внутрішній смисловий простір інтерналізований кут бачення іншої особистості, з якою ідентифікувався – і не лише її правила, але коли ця важлива юнакові людина (здебільшого ровесник) зазнає нападу, він також разом з нею відчуває себе мішенню агресивної атаки.

Крім того, якщо юнакові хто-небудь каже, що він учинив щось не так і його поведінка чи умисні дії критикуються, у нього виникає відчуття раптової атаки, несподіваного нападу на себе. Він відчуває себе приголомшеним, загнаним в глухий кут або безвихідь. Однією з причин цього негідного становища є те, що юнак "...не в змозі відокремити, розрізнити, відділити свого чуття "я" та ті свої дії, які підпадають під напад і через те відчуває, що цілком весь є під нападом і тому він повністю без останку, наскрізь є поганою людиною" [Попп, 1993, с. 202]. Це надмірно велика проникність границі індивіда, про що засвідчує його уразливість перед критикою та нездатність відокремити своїх вчинків від "я". Він не в змозі на рівні переживання розрізнити, проводити відмінності між власним мисленням, власною поведінкою, власним чуттям "я", власним чуттям своєї гідності. Це невід'ємні органічні складові усієї його цілісності. Напад на одну з них є атакою на все разом відразу, огу-

льно. Це означає, що з'єдинання та відокремлювання робляться з цілою його психологічною істотою, тобто глобально. Він не може переживати себе окремими частинами, з якими потім з'єднувалися би і від яких відокремлювалися би всякими способами, на всі лади. Роблячи так, юнак поціляє не туди, куди треба, що здатне викликати ворожнечу аж до агресії.

Згодом у майбутньому юнак з доконечної потреби може почати послідовний процес диференціювання чуття "я", тобто відокремлюватися, емансипуватися від своїх значущих інших та від своєї інтерналізації цих значущих інших. На *господарській стадії* він здобуває самостійність і творить епістемологічно складніше "я", що складається з багатьох частин, кожній частині якого притаманний власний порядок денний і своє чуття рушійної сили. Вона сама по собі, стихійно здатна з'єднуватися, перез'єднуватися і критично відокремлюватися від того, у що ця частка соціалізована. Те, що для одних є свободою, для інших є обмеженням й емоційним болем. Врешті-решт, це залежить від їх епістемологічної складності розвитку ідентичності, відданості тому, що для них є остаточним, граничним у свідомості і викликає чи не викликає "культурного шоку".

Конструювання смислу "*щось не так*", "*щось косо*" на четвертій стадії переживається як порушення самостійно сформульованого індивідуум кута бачення, накресленого плану на те, як стосунки мають підтримуватися або мають відчуватися. Четвертий порядок може у внутрішньому світі обробити це переживання в контексті "я", яке існує осібно та *незалежно від стану стосунків чи лояльностей* і поза тим, як він високо дорожить цією якістю, ладом стосунків [Кеган, 1994, с.121].

Якщо світ конструюється відповідно до міжособистісного порядку свідомості і юнак з цим світоглядом переживає "щось не так" сталося, "косо", то та тимчасова переміна, яку він може почувати, може меншою мірою стосуватися цілісності **порушення** "я", яке є достоту тим самим, цілим, незайманим і непорушним, ніж більшою мірою мати стосунки до переривання, тимчасового припинення ззовні його "я". Ця переміна (у часі) може виявитися не стільки розбіжністю з його баченням або недотриманням його самостійно накресленого плану відносно цих стосунків і тієї манери, як належить з ним поводитися, як він повинен себе у відносинах почувати, - що, немов засадничий документ, мав би "зв'язувати руки й ноги" зобов'язаним перед ним іншим людям, - скільки переродженням того, довкола чого ці стосунки держаться, і що визначає їх природу, а також того, *як він себе відчуває у цих стосунках* після переривання "я", яке у цих міжособистісних стосунках "мешкає". Навіть не явно, не безсумнівно, що гнів є якраз тією емоцією, яку він дійсно відчуває. Він може почувати себе сумним, самотнім, спустошеним, відчувати власну меншовартість чи переживати яке-небудь інше почуття, гедоністичну природу якого визначити й дати назву якому він не спроможний. Юнак може почувати, що до нього недобре поставилися, образливо звернулися глумливим тоном не як форму свого захисту не-

перервного існування свого особистого стандарту, який був порушеним, але тому що індивід *скаржиться* на те, як відбулася зміна заведеного, конвенціонального стану речей, звичаєвого порядку, переінакшення ходу за інерцією, традиції, звичаєвого права, нарікає на той штиб, лад, якість, манеру, в якій його стосунки, - а не власний стандарт стосунків - перервали своє тривання. "Натомість позиція, на якій він вміє стояти, може виявитися дружининою позицією" [Кеган, 1994, с. 121-122]. Доводиться ждати, коли в них "запахне" сприятливішими міжособистісними стосунками. Це все одно, що без рецепту творити кулінарне мистецтво, а надіятися тільки на імпровізацію або везіння в справах. У них конформістський стан не обертається на негативістський (бажання йти проти "правил битися"), що рівноцінний особистій свободі, і юнаки пружно не повертаються до попереднього стану – вони ніби зациклилися на деяких своїх звичках, мотиваційних станах. Ми надаємо цій заданості ззовні як фактові суто гедоністичного чи емоційного і навіть деколи естетичного значення. Цілісність сторони в конфлікті стає розірваною, розрив на "острівці" у часі, бо фактично сталося, що роль, яку грав юнак - сам чи інший, - кваліфікується як *відхилення від ролі* або перешкода, порушення гедоністичної тяглости, континуальности виконання ролі, перериванням, несвоєчасної невмілости, нездатности ролі, естетичної безвідповідальності/перероджується-переродження інакшим (ніж звичайний, розмірений порядок, у нього "вже так якимось воно повелося", звичаєна практика, "заведення у них така") *устроєм, не таким ладом того, якими є стосунки між нами чи* нелад, коли робляться поправки в тім. Це така собі імпровізація мелодії без нот і, отже, функціонування без жодної системи. Розрив своєї системи цінностей. Це навіть не голос, а шепіт /переродження/перевстановленням на інший лад, переформуванням на інакший порядок іде обертом те/ щоб держали його в доброму тоні значущі інші/розрив у часі "я" = нетолерантності?

Те, "що не так", на четвертій господарській стадії розвитку свідомості доводиться до ладу завдяки системі самооцінювання, саморегуляції і самоврядування. Юнак починає чи не починає щось робити, смисл якого конструюється з точки зору своєї, самостійно придуманої цьогочасної теорії його партнера, себе, їх стосунків і того, що він приготований чи не приготований терпіти *patis*. Юнак, інакше мовлячи, робить все, що він хоче, а його партнер дає собі раду сам, респондент гарантує йому окремішність. На третьому порядку свідомості, - підконтрольному міжкатегоріальному конструюванню "я", іншому та їх відносинам – юнак не в змозі у дійсності навести порядок самостійно чи завести інші звичаї. Справи залагодяться тоді, коли його внутрішнє психологічне життя стане радіснішим, але його внутрішнє психологічне життя – це якраз не той "об'єкт", якого він тримає під своїм контролем [там само]. Існує потреба чекати, що настануть кращі часи.

Юнацькі "я" відрізняються між собою за багатьма параметрами. Один з них - ступінь внутрішньої диференціації. Усвідомлення "я" сприяє менш жорстким, ригідним "я", витонченішому диференційован-

ню сторін свого "я" та менш автоматичному й більш обміркованішому реагуванню на події. Це робить відпирність, гнучкість, пружність дужчими і діапазон вибору альтернатив ширшим. "Хто ми є" обмежує або примножує ті наші можливості, які невід'ємні від процесу обирання, і таким чином обмежує або збільшує нашу свідому "свободу волі". Саме такий ступінь внутрішньої складності має стосунок до самоконтролю або насильства в тих ситуаціях, що провокують на агресію – "радше що-небудь, що відбулося завдяки мені, ніж що-небудь, що просто трапилося зі мною" [Кеган, 1994, с. 263].

Господарське (*institutional*) "я" самостійно, незалежно "тримає" свої стосунки, позаяк саме існує вже поза ними, поза своєю культурою, диференціюється від них, а не тримається ними як чужими аліментами, не поглинене і не асимільоване своїми міжособистісними відносинами. Роберт Кеган підкреслює, що панівною культурою, в якій ми живемо (в США – В.Х.), є модерна культура - культура, що визначається четвертим порядком свідомості. На цій ері еволюції смислу індивід здужає самостійно "виготовити" нові позитивні цінності, що дає можливість дистанціюватися і займати позицію позаперебувальності до заданостей своєї культури, переживати рух "відштовхування" від себе її цінностей, експектацій та свідомо трактувати їх по-своєму як об'єкт власної уваги, а не визначати ними власне "я", коли вони служать джерелом самовизначення юнака, інформантами того, ким і чим є його "я" в психологічному сенсі [Попп, с. 150] як це притаманно речникам третьої ери розвитку. Більшість юнаків усвідомлюють, що "культура агресії" існує як соціальна сила, але не існує переконливих доказів того, що юнаки – архітектори, зодчі, перетворювачі або трансформатори цієї культури. Вони поводять і виявляють себе більшою мірою як ніби в стані естетичного аутизму і призначені для прикраси, її "декоратори" [Уолкер, 1995, с. 286]. Більшість юнаків упорядковують смисли у такий спосіб, який дозволяє їм тотожнити себе з культурою та потрапляти в полон своїх обставин культури, але не санкціонує триматися осторонь їх вимог, визначень, не маючи ніякої ідеї з приводу того, що діється всередині культури. Юнаки, що чинять на підставі вже оформленої ідентичності чи я-авторської свідомості, володіють здатністю займати ставлення до своєї культури, міжособистісних стосунків для того, щоб не так відображувати, як конструювати, творити своє тримаюче середовище та не "бути" ним самим, не бути "*єдиною неделімишкою*" чи злитим з культурою й усвідомлювати як спільне те, що насправді є дуже і дуже окремим. Вони своїй юнацькій культурі надають статусу об'єкту, завдяки чому перетворюють, змінюють цю культуру [Уолкер, 1995], особливо якщо це культура агресії. Культурний шок відкриває, де існують реальні межі культури особистості.

Якщо не спостерігається такого шоку, панує ментальна "культура нечуйності" юнака до власної культури, в яку він своїм позасвідомим вбудований, вмурований і не відділяє себе від неї. Інакше мовлячи, коли узаконюють свої дії, в тому числі й агресивні, юнаки посилаються на

такі аргументи чи виправдання свого насильства: "Ввійшло у мене в звичку", "Призвичаївся, якось втягнувся у цю справу", "Знаєте, притерпілося", "Заведенція у нас така вже" тощо. Вони втрачають чутливість до агресії, зникають до неї наче до сміття на вулиці, бруду в помешканні, пияцтва в побуті чи крові на війні або як акомодация очей до темряви. Передбачуваним порядком тут є те, що ці звичаї засновані на угодах спільноти чи культури юнаків, неначе загально ухвалені правила граматики мови у суспільстві, замість того, щоб спиратися на зовнішню об'єктивну реальність або правду, позаяк "правило може бути взяте тільки з самої сутності речей" [К.Маркс]. "Я" в цих юнаків ще не вирване з контексту своєї культури і не має існування поза нею, воно радше є цією культурою, ніж має свою культуру чи володіє нею. Вони діють за всіма правилами людей з свого тримаючого середовища і агресія не переживається як щось таке, що переходить всі межі або щось досі ще небачене, незнане чи як заподіяна ровесникові нечувана кривда. Радше це є узвичаєною практикою. Культурний шок юнаків не бере.

Різновид негативізму господарської епохи розвитку ідентичності якісно відмінний від негативізму третьої епохи розвитку смислотворення, в якому переживається бійка юнака з ровесником. Тут гнів, викликаний суттю справи, перетворюється в гнів проти певної особи. Велике непомилне припущення агресора полягає в тому, що ніби коли добре "побити" протиборника, від цього зрушиться в гарне річище і налагодиться й сама справа. Проте справа не рушає і її можна занепасти та вважати за пропашу. Мартін Лютер Кінг твердо вірив, що "проти сил зла, а не супроти людей, які скоїли зло" мусить спрямовуватися ненасильство. Супротивник – це тільки символ дужчого зла і тому Кінг, як і Мухатма Ганді, Віктор Франкл, "знеособили мішень атаки того, хто чинить опір по-ненасильницькому", протестує, висловлює своє незадоволення [Франкл, с. 123]. Узаконили за собою ідеал неагресії, як правило, представники господарської стадії розвитку ідентичності, як того вимагає сутність самої справи, через яку конфлікт між двома чи більше людьми стався. У них переживання негативістської метамотивації є інакшим і психологічне втручання мусить відображати ту якісну інакшість суб'єктивного переживання юнаків. Господарська ера розвитку смислу асоціюється з тим, що індивід позасвідомо не витісняє своєї влади, а дозволяє опоненту відкрити бачити той порядок, структуру, згідно з якою він живе [Р.Мей]. Без влади втрачається структура, що боронить права кожного. Влада є рідною сестрою юнацького стану негативізму. Дослідження демонструє проблематичність того конформізму й співпереживання, які не дотичні до реалістичного утвердження влади. Якщо індивід недостатньо себе контролює і час від часу виявляє спалахи гніву або пертурбації з агресією, це є менш небезпечним, ніж наявність такої психологічної проблеми, що постійно держить індивіда в напрузі конформізму чи напруженні співпереживання, пересиченні тривогою, нудьгою, образою чи провинною. Це вказує на те, що індивід не може нормально зживати своєї потреби у владі, позбутися тягаря і він застряв на відпові-

дних мотиваційних станах. Щоб запобігати цим напругам, бажання звільнитися, позбутися, спекатися таких переживань невідступно обтяжує його.

Якщо речник господарської доби еволюції смислотворення непередбачено опиниться в ситуації, що збурює агресію, його мотив особистої свободи містить у собі рельєфно виражений вимір стримування її. Відтак ми апелюємо до метамотиваційного стану майстерності у сфері відчутного результату взаємодії двох юнаків, що має стосунок до свободи як контролю над собою, самоопанування, самоволодіння або як нестримування ними себе. Тут знаходить свій вияв та позиція "напруженої позаперебувальності", про яку свого часу писав М. Бахтін [Бахтін, с. 74]. Це, по суті, границя юнака в мотиваційному стані майстерності, межа справності індивіда, його край. Те, що кладе межі чи границі між особистостями, є не стільки вершинами, яких сягають почуття – вони цього не роблять дійсністю, – скільки вершинами розуміння, когнітивного доступу до інших. І якраз ця епістемологічна недостатність, ніж недостатність милосердя (яке в будь-якому випадку є мінливим і залежним від обставин), більше вимагає неупередженості для протидії їй і в такий спосіб пояснює ту високість, яку вона має [Сандель, с. 172]. Через те, якщо до міжіндивідуальних відмінностей ставитися серйозно, їм притаманний більше епістемологічний, ніж суто моральний характер.

Людське життя тримається на тому, що люди – різні, й належить напрактикуватися шанувати відмінності однієї людини від іншої. Якщо ми будемо однаковими, ми відразу перестанемо бути притягальними й потрібними один одному. Ця небезпека відзначалася ще давно: "Прагнути того, щоб кожний міркував так, як я, – те саме що хотіти, щоб кожний був мого зросту й величини... Тому несправедливо піддавати утискам, а також висміювати людей за ті їхні переконання, які склалися у них згідно з їх розумом й не могли скластися інакше" [Честерфілд, с. 154].

Отже, отримані результати поглибили наше розуміння тих психологічних вимірів, що розрізняють юнаків з агресивних, а також неагресивних шляхів. "Здатність легко рухатися між регресивною і прогресивною свідомістю" [Блос] являє собою неповторну властивість юнацького віку. Позаяк ідентичність не є "постійною як Північна зірка" [Е.Хартманн], для індивіда інколи настають важкі емоційні часи втрати контролю над собою. Агресія стає способом активізації ментальної складності юнака, коли він обертає іншого на свою протилежність. Юнаки не ставлять під сумнів свою схильність повністю тотожнити себе з однією стороною протилежності й ідентифікувати іншого з іншою стороною цієї протилежності.

Тактика агресії вживається для того, щоб зробити зрушення, спричинити пересування границі у владі, інакше мовлячи, за участі стану майстерності чи самостійності юнака, реальність якої здатна виявитися лише в моменті дотику з інакшим, там, де ставиться йому опір, є опоро-здатність, момент відпорності, відсічі, готовність учинити конфронта-

цію. Його епістемологічне чуттєвище локалізується на границі приписаного юнакові його роллю, тривалих категорій, які надмірно спрощують дійсність. Межа прокладається на такого роду границі майстерної самостійності юнака: своє утримання на рівні потреб. Зберегти цілісність "я" - усвідомлення своїх границь, значить, зрозуміти, де своє, а де чуже. В цьому контексті дає можливість яскраво продемонструвати явище рухливості психологічної границі індивіда між його "я" та "не-я", її гнучкості, різноманітної мінливості, динамічності "феномен зонда" [Тхостов, с. 60], а також принцип об'єктивування людини. Бо об'єкт протистоїть індивідові як бастион опору, має свою відпирність, резистентність, непіддатливість і водночас перечиться всіляко визначення міжособистісних відносин з ним.

1. *Ахмеров Р.А.* Биографические кризисы личности: автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. психол. наук / Р.А. Ахмеров. – М. : ИПРАН, 1994. – 20 с.
2. *Бахтин М.* Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
3. *Бердяев Н.* О назначении человека / Н. Бердяев. – М. : Республика, 1993. – 383 с.
4. *Головаха Е.И.* Психологическое время личности / Е.И. Головаха, А.А. Кроник. – М.: Смысл, 2008. – 267 с.
5. *Жирав Р.* Насилие и священное / Р. Жирав. – М. : Новое литературное обозрение, 2000. – 400 с.
6. *Тхостов А.* Субъект и бессознательное / А. Тхостов // Бессознательное: его открытие, его проявление. – М. : Коллоквиум московского круга, 1992. – С. 56-72.
7. *Франкл В.* Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 238 с.
8. *Честерфилд Ф.* Письма к сыну / Ф. Честерфилд. – М. : Мир книги, 2010. – 348 с.
9. *Apter M.* Reversal Theory: Motivation, Emotion and Personality / M. Apter. – London: Roulledge, 1992. – 208 p.
10. *Kegan R.* The Evolving Self / R. Kegan. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1982.
11. *Kegan R.* In Over Our Heads / R. Kegan. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1994.
12. *Lahey L.* A Guide to the Subject-Object Interview: Its Administration and Interpretation / Lahey L., Souvaine E., Kegan R. Cambridge: Harvard University Graduate School of Education, 1998. – 433 p.
13. *May R.* Power and Innocence / R. May. – N.Y. : W.W.Norton & Company, 1972. – 232 p.
14. *O'Connell K.A.* Metamotivational State Interview and Coding Schedule / O'Connell K.A., Potocky M., Gerkovich M. – Cansas: Midwest Research Institute, 1991. – 35 p.
15. *Sandel M.* Liberalism and the Limits of Justice / M. Sandel. – N.Y.: Cambridge University Press, 1982.
16. *Van der Kolk B.* Traumatic stress: The overwhelming experience on mind, body and society / Van der Kolk B., McFarlane A., Weisaeth L. (Eds.). – New York: Guilford Press, 1996.
17. *Weinhold B.K.* Conflict Resolution: The Partnership Way / B. K. Weinhold, J.B. Weinhold. – Denver: Love Publishing Company. 2000. – 238 p.

The thesis of this article is that an individual is ruled by different logics and youthful aggression depends on the stage of identity or epistemological failure, which puts pressure on its way of meaning-making. At the same time reversals of adolescents into various states of metamotivation at each stage of development are characterized by particular combinations of these states that differentiate provocative episodes in which they realize their motivation for aggression from those episodes in which young men resist this impulse and restrain the desire to fight. The young man is internally contradictory and in one situation can identify with some motives, but in other situations to identify with other motives.

Key words: *aggression, imperial, interpersonal, institutional identity, psychological boundary, meta-motivational states.*